

Artur Korobowicz

Polacy – sędziowie warszawskiego sądu okręgowego 1876–1915

Wprowadzona, po trwających 12 lat pracach przygotowawczo-legislacyjnych, w połowie 1876 r. w Królestwie Polskim nowa organizacja sądownictwa wzorowana była na ustroju sądownictwa rosyjskiego, który od podpisania przez Aleksandra II w 1864 r. ustaw sądowych stopniowo zaprowadzano w poszczególnych częściach rozległego Imperium. Królestwo Polskie stało się jednym z 14 okręgów sądowych Cesarstwa. Cechą charakterystyczną nowej organizacji sądowej było rozdzielenie jurysdykcji w sprawach mniejszej wagi, która należała do sądownictwa pokojowego, od jurysdykcji w sprawach poważniejszych, przekazanej sądom ogólnym. Oba te piony sądownictwa były odrębne, niepowiązane ze sobą instancyjnie¹.

375

System sądownictwa ogólnego w Królestwie Polskim składał się z dziesięciu sądów okręgowych, jako sądów I instancji, oraz Izby Sądowej w Warszawie, jako sądu apelacyjnego. Sądem kasacyjnym, wspólnym dla całego Cesarstwa, były kasacyjne departamenty Senatu Rządzącego w Petersburgu. Właściwość miejscowa każdego sądu okręgowego obejmowała terytorium jednej guberni, a ich siedziby znajdowały się w miastach gubernialnych: Warszawie, Piotrkowie, Płocku, Lublinie, Radomiu, Kaliszu, Kielcach, Siedlcach, Łomży i Suwałkach.

Warszawski sąd okręgowy był największy w Królestwie i pozycję taką zachował przez cały czas funkcjonowania na ziemiach polskich, aż do momentu ewakuacji w 1915 r. do Moskwy. Warszawa była największym miastem Królestwa. W przeddzień wprowadzenia nowego sądownictwa w 1872 r. liczyła 275 999 mieszkańców, co stanowiło ponad 25% ogółu ludności miejskiej Królestwa. Również ludność guberni war-

¹ O przygotowaniu reformy sądowej w Królestwie Polskim i jej zasadach oraz o sądownictwie Królestwa po 1876 r. patrz więcej: A. Korobowicz, *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1996, *passim*.

szawskiej (poza Warszawą), licząca wówczas 780 536 osób sytuowała ją na pierwszym miejscu wśród guberni Królestwa². Jurysdykcji sądu okręgowego w Warszawie w momencie jego otwarcia podlegało więc około 1 100 000 osób i stosownie do tego ukształtowany został jego pierwszy skład personalny. Jeżeli pozostałe sądy okręgowe rozpoczynały swą działalność złożone z prezesa, dwóch wiceprezesów (w Siedlcach jeden wiceprezes) i sześciu sędziów (w Siedlcach – pięciu, w Kaliszu – siedmiu), co pozwalało wyodrębnić w nich wydziały karny, cywilny i hipoteczny, to pierwszy skład warszawskiego sądu okręgowego liczył obok prezesa, pięciu wiceprezesów i 18 sędziów, a sąd dzielił się na trzy wydziały cywilne (w jednym z nich rozpatrywano sprawy zaległe z poprzedniego sądownictwa według francuskiej procedury cywilnej), dwa wydziały karne i dwa wydziały hipoteczne – miejski i ziemski³.

Postępujący w latach następnych wzrost liczby ludności Warszawy, która w 1913 r. przekroczyła 1 milion mieszkańców oraz zwiększenie w latach 1872–1913 liczby ludności guberni warszawskiej o 146%⁴ zwielokrotniały zadania stojące przed warszawskim sądem okręgowym. W ciągu pierwszych 25 lat jego funkcjonowania, w latach 1876–1901, do sądu wpłynęły 111 962 sprawy karne i 95 815 spraw cywilnych, co stanowiło ponad 20% spraw karnych i ponad 30% spraw cywilnych, które wpłynęły w tym czasie do wszystkich sądów okręgowych w Królestwie⁵.

Wzrastające obciążenie sądu wymagało jego wzmocnienia etatowego, które następowało stopniowo w latach 1878, 1884, 1886, 1887, 1902, 1903 i 1905. Już w 1903 r. warszawski sąd okręgowy z dziewięcioma wydziałami, siedmioma wiceprezesami i 30 sędziami zaliczał się, zdaniem jego prezesa K. G. Kowalewskiego, do największych sądów okręgowych w całym Cesarstwie⁶. Pozycję tę zachował do końca swego funkcjonowania w Królestwie. W styczniu 1915 r., pół roku przed ewakuacją do

² W. Załęski, *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego. Ludność i stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1876, s. 334, tab. 115, s. 342–343; tab. 118 i 119. Według sprawozdań gubernatorów ludność guberni warszawskiej przekraczała 809 tysięcy mieszkańców.

³ Rossijskij Gosudarstwiennoj Istoriceskij Archiw w St. Peterburgie [dalej: RGIAP]. Fond 1405, op. 545, № 15961, k. 4–7; *Sudiebnyje ustawy 20 nojabria 1864 g. za piat' diesiat' liet*, tom dodatkowy, Piotrograd 1914 – *Spisok sudiebnych diejatelej pierwago priziwa uczeżdzenij otkrytych w 1864–1876 g.g.*, s. 24.

⁴ J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski*, t. II, *Czasy porozbiorowe*, Poznań 1950, s. 229 i 232.

⁵ *Kratkija swiedienija o sudiebnych ustanowlienijach warszawskiego sudiebnago obruga i diejatielnosti ich za wremja s 1876 po 1901 god*, Warszawa 1901, s. 61.

⁶ RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15961, k. 226–227. Również ostatni st. prezes warszawskiej Izby Sądowej N. P. Posnikow w 1907 r. pisał do ministra sprawiedliwości o warszawskim sądzie okręgowym, jako o jednym „...iz najbolje słożnych i otwietstwiennych okružnych sudow Imperii” – RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15871, k. 39.

Moskwy, liczył cztery wydziały karne, pięć wydziałów cywilnych i dwa wydziały hipoteczne, a w jego skład, obok prezesa, wchodziło ośmiu wiceprezesów i 33 sędziów⁷.

W składzie warszawskiego sądu okręgowego przez cały czas jego funkcjonowania zasiadali, obok Rosjan, sędziowie Polacy. Ich udział w składzie sądu, początkowo istotny, w miarę upływu lat zmniejszał się i pod koniec pozostał już tylko jeden sędzia Polak. Podobnie było w pozostałych sądach okręgowych w Królestwie Polskim. Kompletując w 1876 r. pierwsze składy sądów w Królestwie władze rosyjskie zmuszone były zapłacić część etatów w nich sędziów z dotychczasowych sądów. Było to konsekwencją zachowania mocy obowiązującej francusko-polskiego systemu prawa cywilnego, całkowicie odrębnego od obowiązującego w Rosji i rosyjskim prawnikom nieznanego. Przyjęto wówczas zasadę, że dla Polaków niedostępne są stanowiska prezesów sądów i prokuratorów, a w składzie sądów nie mogą oni mieć przewagi liczebnej nad Rosjanami. Zasada ta respektowana była przez pierwsze dziesięć lat funkcjonowania nowego sądownictwa i w praktyce zwalniane (na skutek awansu, odejścia ze służby lub śmierci) „etaty polskie”, obsadzone były miejscowymi sędziami.

Po wizytacji sądownictwa warszawskiego okręgu sądowego we wrześniu 1886 r. przez ministra sprawiedliwości Nikołaja A. Manaseina od zasady tej odstąpiono i nowe nominacje sędziów Polaków należały już do rzadkości, co prowadziło do stopniowego zmniejszania się ich liczby, również w warszawskim sądzie okręgowym.

W pierwszym składzie warszawskiego sądu okręgowego w 1876 r. sędziów Polacy objęli dwa stanowiska wiceprezesów i dziewięć stanowisk sędziowskich. Wiceprezesami sądu zostali: Telesfor Bartoszewicz – dotychczas pomocnik prokuratora naczelnego IX departamentu Senatu i Teodor Walęcki – dotychczas sędzia Sądu Apelacyjnego Królestwa. Na sędziów sądu powołano Aleksandra Gudowskiego, Aleksandra Restorfa, Emeryka Kozerskiego, Tomasza Malinowskiego, Aleksandra Moldenhawera, Józefa Stachurskiego, Kazimierza Skrzetuskiego, Szczepana Damińskiego i Ludwika Jałowieckiego. Wszyscy oni legitymowali się długoletnią praktyką w dotychczasowym sądownictwie Królestwa Polskiego⁸.

⁷ RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15873, k. 3–6. Ustępował wówczas wielkością tylko stołecznym sądom okręgowym, które w 1914 r. liczyły: petersburski – 14 wiceprezesów i 54 sędziów, moskiewski zaś – 10 wiceprezesów i 40 sędziów – *Juridiczeskij Kaliendar M. Ostrogorskogo na 1914 god. Czast' wtoraja*, St. Petersburg 1914, s. 17–18 i 25.

⁸ RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15961, k. 4–7. Sędziów Polaków wymienia też Aleksander Kraushar – Alkar, *Czasy sądownictwa rosyjskiego w Warszawie (1876–1915)*. Kartka z pamiętnika starego mecenasa, Warszawa 1916, s. 53–54.

Obaj wiceprezesi mieli za sobą ponad 30-letnią służbę w wymiarze sprawiedliwości Królestwa. T. Bartoszewicz rozpoczął pracę w 1845 r. po studiach w uniwersytecie moskiewskim. Od 1864 r. był obrońcą, następnie od 1867 r. radcą Prokuraturii w Królestwie Polskim i z tego stanowiska awansował w 1873 r. na pomocnika prokuratora naczelnego IX departamentu Senatu Rządzącego w Warszawie. T. Wałęcki ukończył w 1842 r. warszawskie kursy prawne. Od 1862 r. był sędzią trybunału cywilnego w Kaliszu, a od 1869 r. prokuratorem tegoż trybunału. Na sędziego Sądu Apelacyjnego awansował w 1873 r.⁹

Podobnie jak obaj wiceprezesi, do starszego pokolenia sędziów należało też sześciu sędziów Polaków w pierwszym składzie sądu, którzy rozpoczynali służbę w sądownictwie w latach 1846–1847 i przeszli wiele szczebli awansu zawodowego. Trzech z nich, co typowe dla tego pokolenia, legitymowało się ukończeniem warszawskich kursów prawnych, trzech – stopniem kandydata praw uniwersytetów rosyjskich. Szczepan Damiński, kandydat praw uniwersytetu w Moskwie, od 1864 r. podprokurator, a następnie sędzia Sądu Kryminalnego w Płocku, w 1873 r. został referentem X departamentu Senatu i z tego stanowiska przeszedł do sądu okręgowego w Warszawie, w którym orzekał w II wydziale karnym¹⁰. Kazimierz Skrzetuski przed powołaniem do sądu okręgowego był sędzią Sądu Apelacyjnego, natomiast Emeryk Kozerski, Józef Stachurski i Tomasz Malinowski – sędziami warszawskiego trybunału cywilnego. Ludwik Jałowiecki był od 1874 r. naczelnikiem wydziału Cywilnego Komisji Rządowej Sprawiedliwości¹¹. Stachurski i Jałowiecki mieli stopnie kandydata praw, pozostali ukończyli kursy prawne.

Trzech sędziów reprezentowało już młodsze pokolenie prawników, wchodzili oni bowiem do służby w latach 1859–1863 i wszyscy byli absolwentami uniwersytetu w Petersburgu. Najstarszy z nich, Aleksander

⁹ *Rocznik sądowy na rok 1866*, Warszawa b.d.w., s. 141 i 60; *Rocznik... na rok 1869*, Warszawa b.d.w., s. 136; *Rocznik... na rok 1874*, Warszawa b.d.w., s. 6 i 21.

¹⁰ *Rocznik... na rok 1866*, s. 31; *Rocznik... na rok 1869*, s. 31; *Rocznik... na rok 1874*, s. 8. Rewidujący w 1886 r. warszawski sąd okręgowy pomocnik prokuratora naczelnego Senatu Rządzącego Raszet charakteryzował sędziego Damińskiego jako „ważnego i zdolnego, godnego starca” – RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 18591, k. 3.

¹¹ *Rocznik... na rok 1874*, s. 54; *Rocznik... na rok 1875*, Warszawa b.d.w., s. 16 i 54. Kozerski rozpoczynał służbę w 1846 r. jako pisarz, a następnie podsędek sądu pokoju w Warszawie. Sędzią trybunału cywilnego został w 1873 r. Malinowski, w służbie również od 1846 r., od 1856 r. był sekretarzem kl. I, a następnie referentem w wydziale administracji i kontroli Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Sędzią trybunału cywilnego został w 1870 r. Skrzetuski był przez wiele lat st. referentem, a następnie urzędnikiem do szczególnych poruczeń w stopniu sędziego I instancji w wydziale cywilnym Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Do Sądu Apelacyjnego delegowany w 1874 r. Stachurski był przed nominacją na sędziego trybunału cywilnego podpisarzem Sądu Apelacyjnego.

Restorf, pracował w sądownictwie od roku 1859. W 1862 r. został asesorem sądu policji poprawczej dla Warszawy, w 1867 r. – podsędkiem sądu pokoju wydziału II w Warszawie, w 1872 r. delegowano go do pełnienia obowiązków podprokuratora Sądu Apelacyjnego, aby w 1873 r. mianować sędzią trybunału cywilnego warszawskiego, z którego to stanowiska powołany został do pierwszego składu sądu okręgowego w Warszawie¹². Kolejny, Aleksander Gudowski, określany jest w rosyjskiej dokumentacji dotyczącej kompletowania pierwszego składu sądu okręgowego w Warszawie jako prokurator naczelny IX departamentu Senatu, co nie było prawdą. Gudowski rozpoczął służbę w sądownictwie w 1863 r. Od 1871 r. był asesorem warszawskiego trybunału cywilnego i z tego stanowiska w 1873 r. awansował na podpisarza IX departamentu Senatu, którym pozostawał w momencie powołania go na sędziego sądu okręgowego w 1876 r.¹³ Ostatni w tej grupie wiekowej, sędzia Aleksander Moldenhawer, który rozpoczął służbę w sądownictwie Królestwa w 1861 r., zajmował przed 1876 r. kolejno stanowiska asesora sądu policji poprawczej w Warszawie (od 1867 r.), delegowanego następnie do pełnienia obowiązków podpisarza Sądu Apelacyjnego, asesora warszawskiego trybunału cywilnego (od 1868 r.) i od 1871 r. podprokuratora Sądu Apelacyjnego¹⁴. W momencie powołania do pierwszego składu sądu okręgowego był już osobą bardzo znaną i poważaną, nie tylko w środowisku prawniczym, autorem poważnych dzieł naukowych z zakresu więziennictwa (zwolennik tzw. systemu pensylwańskiego), prawa penitencjarne go i postpenitencjarnej opieki nad zwolnionymi z więzień. Od powstania w 1873 r. „Gazety Sądowej Warszawskiej” był jej stałym współpracownikiem, publikował też w językach obcych za granicą. Działał aktywnie na rzecz zapobiegania przestępczości dzieci i nieletnich, był członkiem i działaczem kilku warszawskich organizacji społecznych i filantropijnych. Już jako sędzia warszawskiego sądu okręgowego zajmował wybitne miejsce w powstającym pod koniec XIX w. międzynarodowym ruchu

¹² *Rocznik... na rok 1866*, s. 33; *Rocznik... na rok 1869*, s. 83; *Rocznik... na rok 1875*, s. 54.

¹³ *Rocznik... na rok 1873*, Warszawa b.d.w., s. 53; *Rocznik... na rok 1875*, s. 6. Ostatnim (po Hipolicie Chwalibogu) prokuratorem naczelnym IX departamentu Senatu był od 1874 r. Siergiej Łukjanow. Niezależnie od wszystkiego, w dawnym sądownictwie Królestwa, w którym kariera sądowa charakteryzowała się żmudnym, trwającym latami pokonywaniem kolejnych szczebli służbowych, niemożliwe było osiągnięcie w ciągu 13 lat jednego z najwyższych i najbardziej prestiżowych stanowisk, a takim był prokurator naczelny IX departamentu. Nie mógłby w tym pomóc nawet ojciec – Longin Gudowski, od 1868 r. przewodniczący w wydziale II departamentu IX, a później w latach osiemdziesiątych znany prezes Teatrów Rządowych Warszawskich.

¹⁴ *Rocznik... na rok 1869*, s. 22 i 34; *Rocznik... na rok 1873*, s. 53; *Rocznik... na rok 1875*, s. 21.

organizacyjno-naukowym prawa karnego. W sądzie okręgowym orzekał w I wydziale karnym, był sędzią surowym, ale sprawiedliwym, a przewodnicząc rozprawom był wzorem taktu i powagi¹⁵.

Już w pierwszych latach funkcjonowania sądu zaszły zmiany w składzie przedstawionej wyżej grupy jego sędziów Polaków. W lutym 1879 r. zmarł sędzia Ludwik Jałowiecki, a na jego miejsce przeniesiono do Warszawy sędziego sądu okręgowego w Łomży Jana Zawadzkiego¹⁶. W 1882 r. awansował na sędziego warszawskiej Izby Sądowej Telesfor Bartoszewicz, a na zwolnione w ten sposób stanowisko wiceprezesa sądu awansował sędzia Aleksander Gudowski, już wówczas ciężko chory¹⁷. Po kilku miesiącach, w listopadzie 1882 r. Gudowski zmarł, a na wiceprezesa sądu awansował z kolei sędzia Aleksander Restorf. Również w listopadzie 1882 r. zmarł sędzia Emeryk Kozerski, na zwolniony zaś etat nominację sędziowską otrzymał podprokurator sądu okręgowego w Piotrkowie Wiktor Kronenberg¹⁸.

Obok awansów i zgonów, również wzmocnienie etatowe warszawskiego sądu okręgowego w 1878 r. stwarzało możliwość powołania do niego także nowych sędziów Polaków. W składzie sądu w 1880 r. są nowi sędziowie: Józef Majewski, Władysław Małkowski i Władysław Mazurkiewicz, nie występuje już natomiast Józef Stachurski¹⁹. J. Majewski był w dawnym sądownictwie Królestwa od 1871 r. sędzią Sądu Apelacyjnego

¹⁵ Biogram Aleksandra Moldenhawera autorstwa Władysława Sobocińskiego patrz: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1976, t. XXI, z. 3 (90), s. 614–617. Powoływany już wyżej pomocnik prokuratora naczelnego Raszet, rewidując w 1886 r. warszawski sąd okręgowy napisał w charakterystyce A. Moldenhawera: „Mądry i wykształcony kryminolog. Poważany w Warszawie. W piśmie często korzysta ze słów nie rosyjskich” – RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 18591, k. 2.

¹⁶ RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15961, k. 9. Jan Zawadzki powołany był w 1876 r. do pierwszego składu sądu okręgowego w Łomży ze stanowiska referenta X departamentu Senatu. Kandydat praw, w służbie od 1855 r., był wcześniej referentem w wydziale cywilnym Komisji Rządowej Sprawiedliwości (od 1862 r.) i sędzią warszawskiego trybunału cywilnego (od 1867 r.)

¹⁷ RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15961, k. 44. Pierwsza próba awansowania T. Bartoszewicza do Izby Sądowej nastąpiła już w 1879 r., ale wówczas stanowisko sędziego Izby zwolnione przez Rosjanina, powierzono też Rosjaninowi – RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15869, k. 30–31. Bartoszewicz zmarł będąc sędzią Izby w 1893 r. – Tamże, k. 180. A. Kraushar charakteryzuje A. Gudowskiego jako wiceprezesa sądu „odznaczającego się śmiałością poglądów i stanowczością” – Alkar, *Czasy sądownictwa...*, s. 63.

¹⁸ RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15961, k. 44, 47, 50 i 51. W. Kronenberg ukończył w 1870 r. uniwersytet warszawski ze stopniem kandydata praw i od roku 1873 był patronem przy warszawskim trybunale cywilnym. Podprokuratorem sądu okręgowego w Piotrkowie został w 1876 r.

¹⁹ *Pamiętna książka warszawskiego sędziebnego obręgu na 1880 god*, Warszawa 1880, s. 198. W liczącym wówczas 21 sędziów składzie sądu Polacy zajmowali 11 etatów.

go, W. Mazurkiewicz – od 1873 r. prokuratorem warszawskiego trybunału cywilnego, W. Małkowski zaś – podprokuratorem Sądu Apelacyjnego²⁰.

Sędzia J. Majewski, chorujący już w drugiej połowie 1882 r., zmarł w lutym 1883 r.²¹ W 1882 r. sędzią warszawskiego sądu okręgowego został Ludwik Makary Roszkowski, a w 1883 r. – Henryk Bonnet i Józef Rogoziński²².

Były to w zasadzie już ostatnie nominacje sędziów Polaków do warszawskiego sądu okręgowego i poczynając od 1886 r. ich liczba stopniowo zmniejszała się. W 1886 r. odszedł na własną prośbę ze stanowiska wiceprezesa sądu T. Wałęcki, obejmując posadę notariusza przy kancelarii hipotecznej tego sądu²³. W 1888 r. sędzia Roszkowski awansował na stanowisko wiceprezesa sądu okręgowego w Kazaniu²⁴, w 1889 r. zaś zwolniony został ze służby na własną prośbę, motywowaną złym stanem zdrowia, J. Rogoziński²⁵. W 1892 r. zmarł sędzia W. Mazurkiewicz²⁶, a w 1894 r. sędziowie J. Zawadzki i Sz. Dramiński²⁷. Wszystkie zwalniane w tych latach przez Polaków etaty sędziowskie obsadzane były przez Rosjan. Jedyne odstępstwo od tej zasady wystąpiło w 1895 r., gdy nominację na sędziego warszawskiego sądu okręgowego otrzymał Polak Stanisław Szczuka, absolwent Szkoły Głównej Warszawskiej z 1869 r., będący od

²⁰ *Rocznik... na rok 1875*, s. 20, 22 i 53.

²¹ RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15961, k. 56.

²² RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15869, k. 98. H. Bonet pracował w sądownictwie od 1862 r., początkowo jako asesor sądu policji poprawczej w Warszawie, następnie asesor i od 1872 r. zastępca obrońcy Prokuraturii. Na sędziego sądu okręgowego powołany został ze stanowiska obrońcy Prokuraturii. Interesująca jest postać Józefa Rogozińskiego. W 1876 r., będąc sędzią warszawskiego trybunału cywilnego delegowanym do pełnienia obowiązków referenta X departamentu Senatu, nie znalazł zatrudnienia w nowym sądownictwie w Królestwie, lecz mianowany został sędzią sądu okręgowego w Moskwie. Próbę powrotu do sądownictwa w Królestwie podjął już w 1880 r., ale wówczas negatywną opinię wystawił mu prokurator moskiewskiej Izby Sądowej, charakteryzując go jako zupełnie przeciętnego członka sądu, słabo władającego językiem rosyjskim i przez długi czas uchylającego się od wszelkiej pracy, co wynikało z niezadowolenia z nominacji do sądu w Rosji. Być może w powrocie do Królestwa pomógł mu ostatecznie brat Wojciech, w nowym sądownictwie przewodniczący departamentu cywilnego warszawskiej Izby Sądowej. Ale i w warszawskim sądzie okręgowym Rogoziński, orzekający w I wydziale karnym, nie cieszył się lepszą opinią. Kilka razy już wspomniany wyżej prokurator Raszet pisał o nim w 1886 r.: „średnich zdolności i małej staranności; wyroki krótkie, pisanie słabym, łamanym językiem rosyjskim” – RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15961, k. 14; N° 18591, k. 2.

²³ *Pamiętna książka warszawskiego sudebnego okręgu na 1894 god...*, s. 6.

²⁴ RGIAP, Fond 1405, op 545, N° 15961, k. 77.

²⁵ Tamże, k. 82.

²⁶ Tamże, k. 96–97.

²⁷ Tamże, k. 109 i 113.

1876 r. sędzią śledczym 3. rewiru Warszawy²⁸. Była to ostatnia nominacja Polaka na sędziego sądu okręgowego w Warszawie. W następnych latach już tylko ubywali kolejni sędziowie, umierając lub odchodząc ze służby. W czerwcu 1900 r. zmarł sędzia H. Bonnet²⁹. W 1903 r. zwolniony został na własną prośbę W. Kronenberg³⁰, natomiast w 1904 r. zmarli sędziowie T. Malinowski i K. Skrzetuski³¹. Od 1904 r. w składzie warszawskiego sądu okręgowego było już tylko trzech Polaków – zarządzający wydziałem hipotecznym wiceprezes Restorf oraz sędziowie Moldenhawer i Szczuka. Restorf zmarł we wrześniu 1908 r.³², Moldenhawer zaś niecały rok później, w maju 1909 r.³³ Pozostał do końca jedyny sędzia Polak, zasiadający w miejskim wydziale hipotecznym Stanisław Szczuka, który w 1915 r. ewakuował się z całym sądem do Moskwy, gdzie oddelegowany został do orzekania w moskiewskim sądzie okręgowym³⁴.

Analiza udziału polskich sędziów w utworzonym w 1876 r. sądzie okręgowym w Warszawie, w czasie 39 lat jego funkcjonowania na ziemiach polskich, nasuwa kilka wniosków ogólnych. W pierwszym składzie sądu Polacy zajęli dwa stanowiska wiceprezesów i połowę stanowisk sędziowskich, i taka proporcja zachowała się do 1886 r., a nawet w niektórych latach było ich nieco więcej niż Rosjan – np. w 1880 r. – jedenastu na ogółem 21. O przyczynach takiego stanu rzeczy wspominałem wyżej.

Nawet po 1886 r., kiedy nie obserwujemy już nowych nominacji sędziów Polaków, ich udział w składzie sędziowskim jest widoczny, chociaż, co naturalne, stopniowo się zmniejsza. Jeszcze w XX stulecie warszawski sąd okręgowy wszedł z jednym wiceprezesem i pięcioma sędziami Polakami (na ogółem 23), przy czym czterej z tej szóstki wywodzili się z pierwszego składu sądu, skompletowanego w 1876 r. W sumie w całym omawianym okresie funkcjonowania sądu (39 lat) stanowiska sędziowskie zajmowało w nim 19 Polaków.

Godne uwagi jest, że sędziowie ci, z nielicznymi wyjątkami (Wałęcki, Rogoziński, Kronenberg), umierali na stanowisku, a nie w stanie spoczynku, mając za sobą niezwykle długi staż pracy w sądownictwie. Najdłużej pracowali sędziowie Malinowski i Skrzetuski (po 58 lat), Restorf (49 lat), Damiński i Moldenhawer (po 48 lat), Mazurkiewicz (46 lat), Zawadzki (39 lat) i Bonnet (38 lat).

²⁸ Tamże, k. 147.

²⁹ Tamże, k. 194.

³⁰ Tamże, k. 218.

³¹ Tamże, k. 241 i 245.

³² RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 15962, k. 20.

³³ Tamże, k. 28.

³⁴ RGIAP, Fond 1405, op. 545, N° 18548, k. 1–12.

Znaczący udział sędziów Polaków w nowym sądownictwie ogólnym (sądach okręgowych i Izbie Sądowej) łagodził nieco radykalny i rusyfikatorski charakter reformy sądowej i wpłynął na stosunkowo szybką akceptację sądownictwa ogólnego przez społeczeństwo. Nie bez znaczenia był tu też staranny dobór do pierwszych składów sędziów Rosjan, których poziom umysłowy A. Kraushar, mający codzienny kontakt z sądownictwem warszawskim, określa jako „dosyć wysoki”, w odróżnieniu od sędziów pokoju, których charakteryzuje jako „osobników bez wartości umysłowej i moralnej”³⁵. Pamiętać należy, że stanowiska sędziów pokoju powierzano wyłącznie Rosjanom.

Dosyć pozytywny w pierwszych latach obraz sądownictwa ogólnego zmieniał się wraz z tym, jak zmniejszała się w nim liczba sędziów Polaków, a przy obsadzie wakujących i nowych etatów sędziowskich sięgano do środowiska sędziów pokoju, traktując je jako naturalne, bo rosyjskie, zaplecze kadrowe. Procesy te nasiliły się szczególnie w wieku XX, w ostatnich latach rosyjskiej obecności w Królestwie Polskim.

Bibliografia

Źródła

- Rossijskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw w St. Peterburgie [dalej: RGIAP], Fond 1405, op. 545, № 15869.
 RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15871.
 RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15873.
 RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15961.
 RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 15962.
 RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 18548.
 RGIAP, Fond 1405, op. 545, № 18591.
Sudiebnyje ustawy 20 nojabria 1864 g. za piat’ diesiat liet, tom dodatkowy, Pietrograd 1914 – *Spisok sudiebnych diejatielej pierwago priziwa uczreždienij otkrytych w 1864–1876 g.g.*

Opracowania

- Alkar [A. Kraushar], *Czasy sądownictwa rosyjskiego w Warszawie (1876–1915). Kartka z pamiętnika starego mecenasa*, Warszawa 1916.
Juridiceskij Kaliendar M. Ostrogorskago na 1914 god. Czast’ wtoraja, S. Petersburg 1914.
 Korobowicz A., *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Lublin 1996, *passim*.
Kratkija swiedienija o sudiebnych ustanowlienijach warszawskago sudiebnago obruga i diejatielnosti ich za wremja s 1876 po 1901 god, Warszawa 1901.

³⁵ Alkar, *Czasy sądownictwa...*, s. 19–21, 58.

- Pamiętna książka warszawskiego sędziebnego obrętu na 1880 rok*, Warszawa 1880.
- Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1976, t. XXI, z. 3 (90).
- Rutkowski J., *Historia gospodarcza Polski*, t. II, *Czasy porzeczności*, Poznań 1950.
- Rocznik sądowy na rok 1866*, Warszawa b.d.w.
- Rocznik sądowy na rok 1869*, Warszawa b.d.w.
- Rocznik sądowy na rok 1873*, Warszawa b.d.w.
- Rocznik sądowy na rok 1874*, Warszawa b.d.w.
- Rocznik sądowy na rok 1875*, Warszawa b.d.w.
- Załęski W., *Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego. Ludność i stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1876.